

УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ

УДК 94(477.82) 192/199

Вісин В. В.,

д.і.н., доц., проф. кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Анотація. У статті на основі комплексу виявлених джерел, здобутків сучасної історіографії висвітлено освітню роботу кооперативних організацій у Волинському воєводстві в 20-х роках ХХ ст. З'ясовані особливості становлення просвітницької роботи серед кооператорів і місцевого населення волинського краю; охарактеризовані основні напрямки, форми, методи й ефективність освітньої діяльності кооперативних організацій в умовах Другої Речі Посполитої у вказаний період. Показано вплив культурно-просвітницької сфери на формування кооперативної свідомості волинян, зростання їх участі у кооперативному русі, який за відсутності власної державності став захисником економічних і політичних інтересів українців.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, освітня діяльність, кооперативне навчання.

Visyn V. V.,

Doctor of History, Associate Professor, Professor of the Department of Engineering Pedagogics, Psychology and Ukrainian Studies, Lutsk National Technical University, Lutsk

EDUCATIONAL ACTIVITY OF UKRAINIAN COOPERATIVE ORGANIZATIONS IN VOLYN PROVINCE IN THE 20S OF THE XX CENTURY

Abstract. In the article on the basis of complex of found out sources, achievements of historiography, educational work of cooperative organizations is reflected in the Volyn province in the 20s of the XX century. The features of becoming of elucidative work are found out among cooperators and local population; basic directions, forms, methods and efficiency of educational activity of co-operative organizations, are described in the conditions of Second Polish Republic in an indicated period. Influence of in a civilized manner elucidative sphere is rotined on forming of cooperative consciousness of Volynyans, growth of their participation, in cooperative motion which in default of the own state system became the defender of economic and political interests of Ukrainians.

Keywords: cooperation, cooperative motion, educational activity, cooperative studies.

Постановка проблеми. Формування сучасної кооперативної концепції залежить від накопиченої теоретичної спадщини й практичного досвіду кооперації. У минулому кооперативні товариства поряд з економічною діяльністю виконували й культурно-просвітню роботу, сприяючи становленню національної свідомості громадян, їх правової культури, громадської й господарської активності. У цьому сенсі вивчення досвіду освітньої роботи українських кооперативів Волині у 20-х роках ХХ ст. належить до важливих проблем історії України, дозволяє розширити повноту й об'єктивність її відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даної проблеми висвітлено у наукових дослідженнях С. Гелея, Р. Пастушенка, М. Алімана [1; 4]. Проте питання освітньої діяльності українських кооперативних організацій у Волинському воєводстві в 20-х роках минулого століття в історичній літературі ще малодосліджене й потребує детальнішого вивчення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб на основі виявлених джерел й здобутків історіографії дослідити освітню роботу українських кооперативних організацій на Волині в 20-х роках ХХ ст. Для цього слід вирішити такі завдання: висвітлити особливості становлення просвітницької роботи серед кооператорів і місцевого населення; проаналізувати основні форми, методи, напрямки й ефективність освітньої діяльності українських кооперативних організацій в означений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах Другої Речі Посполитої просвітницька діяльність волинських кооперативів почалася лише з другої половини 20-х років. На з'їздах волинської кооперації вирішувалися питання освітньої роботи. Так, на з'їзді делегатів української кооперації Волинського, Поліського, Люблінського воєводств, який відбувся в Луцьку 11 травня 1924 р., для піднесення культури українського населення схвалено створити кооперативні курси, наукові бібліотеки, посилити інструкторську підготовку [5, арк. 7-8].

Особливо активізувалася просвітницька робота на теренах воєводства після об'єднання волинських кооперативів із Ревізійним союзом українських кооперативів у Львові (РСУК). Слід зазначити, що до середини 30-х років на Волині поширенням кооперативних ідей серед населення та практичною фаховою й освітньою підготовкою кооператорів займалися переважно саме українські кооперативи під керівництвом Інспекторату РСУК у Луцьку. 8 липня 1928 р. в м. Кременці відбулися ХІ загальні збори уповноважених повітових союзів кооперативів на Волині, на які прибув представник РСУК у Львові інспектор Л. Кобилянський. Останній зазначив, що потрібно "... в цілях скооперування населення провадити культурно-освітню роботу та, разом із тим, усвідомлювати своїх членів, що добробут кожного господаря залежить від освіти й піднесення свого господарства на вищий ступінь під оглядом його економічного розвитку, а загальне добро українського населення від об'єднання всіх господарств в одну кооперативну сім'ю під проводом РСУК". На цих зборах прийняли програму систематичної організаційно-інструкторської й культурно-просвітницької праці кооперативних організацій, яка зводилася до трьох основних напрямів: піднесення загальноосвітнього та культурного рівня учасників кооперативного руху й ширших верств суспільства; розповсюдження кооперативної ідеї; підготовка фахових робітників у кооперації [3].

Розгортаючи культурно-освітню роботу в кооперативних установах, кооперативна еліта враховувала те, що на кінець 20-х років ХХ ст. 68,8 % населення Волинського воєводства було неписьменним [26]. Для підвищення загальної грамотності українців при коопераціях створювали спеціальні гуртки з ліквідації неписьменності, кооперативи фінансували роботу окремих спеціальних курсів, створених при первинних осередках "Просвіти", "Рідної школи", "Союзу українок". Діяльність кооперативних організацій у сфері просвітництва розцінювалась організаторами кооперативного руху не лише як засіб піднесення культурно-освітнього рівня українського населення, але і як необхідна умова успішного розвитку самої кооперації.

Усвідомлення завдань кооперації, обумовлених рівнем і потребами національного розвитку української спільноти в умовах чужоземного поневолення, допомогло західноукраїнським кооператорам знайти адекватні форми діяльності в культурно-освітній сфері. Найголовнішими серед них були видавництво українських книг та кооперативної періодики; бібліотечна справа; організація культурно-освітніх заходів; проведення освітньо-кооперативних курсів; заснування фахових шкіл; матеріальна підтримка національних товариств й об'єднань та ін. Упровадження цих завдань відбувалося через такі культурно-освітні установи, як кооперативні читальні, книгозбірні, народний будинок, театр, школу та інші національні громадські товариства, передусім "Просвіту", "Сільського господаря", "Рідну школу", "Союз українок" [21].

Інспекторат РСУК у Луцьку разом із кооперативними й культурно-освітніми установами з 1927 р. розпочав кооперативну пропаганду та вишкіл кооперативних працівників. Головною в просвітницькій діяльності була підготовка висококваліфікованих кооперативних кадрів. Насамперед організовувалися різноманітні курси для підготовки низової ланки кооперативних товариств. На засіданні колегії інструкторів Інспекторату РСУК у Луцьку 3-4 липня 1928 р. вирішено провести місячні (обсягом 144 год.) та 14-денні (обсягом 74 год.) кооперативні курси на Волині, Поліссі, Холмщині й Підляшші. Навчальний план включав такі дисципліни, як історія кооперації, теорія кооперації народного господарства, кредитна кооперація, кооперативне законодавство, рахівництво споживчих товариств, рахівництво кредитних товариств, організація торгівлі й кредиту, вексель, купецькі рахунки та калькуляція, організація й практика кооперації, торговельне листування, товарознавство, основи молочарства та молочарське рахівництво, яйчарство, культурно-освітня праця, українська мова.

У 1928-1929 рр. організовано місячні курси в Ковелі, Рівному, Луцьку, Холмі, Бересті, на яких підготовлено 158 осіб, та 14-денні курси у Володимирі, Сарнах, Киселині, Вишневцю, Степані, Кобрині, Острозі,

Забродді, Коденці, де підготовлено 248 осіб. Разом на цих курсах було 406 слухачів. Це переважно молодь до 30 років [24]. На курсах викладали П. Доманицький (голова РСУК), М. Галушинський (голова Львівської "Просвіти"), І. Мацик (начальник філії "Народної торгівлі" в Луцьку), інструктори РСУК – Л. Лобачевський, М. Стефанський, інженери Н. Зибенко та О. Зибенко, О. Кіцера, М. Блоцакевич, Ю. Пирогів й ін. [11; 13; 16; 17; 18]. Результативність роботи цих курсів високо оцінювали самі курсанти. Зокрема, у грудні 1928 р. дирекція РСУК отримала лист-подяку такого змісту: "Ми, нижчепідписані слухачі кооперативних курсів в Ковелі на Волині, шлемо щиру подяку за улаштування курсів і бажаємо РСУК мати великі засоби для улаштування таких курсів, як наші, щоб ширші кола українського населення, а особливо селяни, могли добути собі освіту в кооперативнім напрямку! Ми всі будемо старатись освідомлювати своїх близьких людей і завше з вдячністю будемо пам'ятати про РСУК, який нам дав можливість добути певне знання і захопив нас всіх ідеєю кооперації. Бажаємо РСУК надалі інтенсивної праці! Ковель, 14 грудня 1928 р." [10, с. 79].

3 листопада 1929 р. у Луцьку відбулося засідання Головного комітету організації кооперативів на північно-західних землях, на якому підсумували роботу кооперативних курсів та визначили кроки подальшої праці. Акцентувалося на пропаганді масового кооперування населення, навчанні студентства північно-західних земель кооперативній справі, проведенні систематичної інструкторської праці в ПСК та кооперативах [8].

Окрім загальних агітаційних курсів, керівництво фахових господарських центрів РСУК – "Сільського господаря", "Маслосоюзу", "Народної торгівлі", товариств "Просвіта" та "Рідна школа", – а також їхні округові осередки організовували на території Волинського воєводства різноманітні господарчі кооперативні курси. З 1928 р. у м. Луцьку почали діяти двомісячні кооперативно-господарчі курси для підготовки досвідчених сільських кооперативних працівників [10, с. 79-82]. 15 січня – 2 лютого 1929 р. в Горохові відбулися курси для підготовки провідників кооперативно-освітніх гуртків [16]. 2-10 лютого 1929 р. при кооперативі "Наша сила" с. Забріддя Ковельського повіту організовано курси книговодів, на яких викладали лектори РСУК Ерстенюк та Олександрович [19]. Аналогічні курси проведено Округним союзом кооперативів у Ковелі з 5 березня до 5 квітня 1931 р. [12]. Селянський кооперативний банк у Рівному організував кооперативні курси для працівників кредитної кооперації, які тривали з 10 січня до 10 лютого 1929 р. [14].

За сприяння "Маслосоюзу" з 20 лютого до 30 березня 1930 р. в с. Уїздці Дубнівського повіту відбулися кооперативно-молочарські курси [9]. Філія товариства "Сільський господар" у Луцьку організувала сільськогосподарські бібліотеки, в яких містилися книжки з рільництва, скотарства, птахівництва, пасічництва, і постачала зі свого складу ветеринарні аптечки з необхідними рекомендаціями. Філія здійснювала послуги з комасації та меліорації на вигідних для селян умовах, організувала підписання контрактів на вирощування цукрових буряків, збут льону, коноплі й дерев'яних виробів [25]. Кооперативні знання серед учнівської молоді активно пропагувало товариство "Рідна школа", яке додало курс кооперації до навчальних планів усіх типів приватних шкіл, учительських семінарій та гімназій. У 1931 р. у навчальних закладах "Рідної школи" на Волині працювало 20 дитячих кооперативів, із них 12 – торговельних і 8 – кредитних [7].

Кооперативні курси організували також польські ревізійні союзи, які діяли на теренах Волинського воєводства. Зокрема, Союз польських споживчих кооперативів із 13 квітня 1929 р. організував у Варшаві шеститижневі кооперативні курси для керівників кооперативів, на яких підготували 25 осіб. У червні 1929 р. у Варшаві проводили двотижневі курси для працівників гуртівень та магазинів споживчих товариств. Також Союз із 12 квітня 1929 р. почав видавати практично-господарський журнал "Спільнота" [20].

Слід зазначити, що розповсюдженню української кооперативної ідеї й проведенню кооперативних курсів активно протидіяла польська влада. Навчання відбувалося під постійним контролем із боку місцевих органів адміністрації та держбезпеки. Якщо траплялися відхилення від навчальних планів і програм курсів, то відразу з'являлися зауваження й курси могли заборонити. Нерідко представники місцевої влади забороняли проведення кооперативних курсів без будь-яких пояснень [23, с. 104]. Представники владних структур часто вдавалися до відвертих провокацій у цій сфері. Так, на початку 1925 р. у Луцьку поліція заарештувала всіх слухачів кооперативних курсів, влаштованих "Просвітою", звинувативши їх в антидержавній пропаганді. Щоб виправдати цей акт, польська преса оголосила їхніх учасників "небезпечними агітаторами", які пройшли спеціальну підготовку в Харкові та приїхали до Польщі для проведення підривної роботи, хоч усі вони були мешканцями навколишніх сіл. Подібні випадки траплялися й під час проведення навчання в Сарнах, Володимирі, Степані та Ковелі в 1928 р. Поліція вимагала списки й адреси курсантів і лекторів, контролювала зміст лекцій, арештовувала деяких курсантів, звинувачуючи їх в участі в антидержавних організаціях [10, с. 80]. Проте, незважаючи на це, освітня робота проводилась і давала непогані результати.

Для керівництва кооперативною роботою на місцях необхідні були кваліфіковані фахівці. Спеціалістів середньої ланки готували чотирирічна кооперативна гімназія в Кременці; однорічні школи в Яворові та Стрию, рільнича школа товариства "Просвіта" в Миловані; сільськогосподарський ліцей у Черниці [22]. Товариство "Просвіта" відкрило у Львові приватну Торговельно-кооперативну школу. Для підготовки працівників у ПСК, районні молочарні та Українбанки при цій школі з 25 жовтня 1929 р. діяли тримісячні курси Вищого кооперативного навчання [2]. У Луцьку в 1927 р. утворили Кооперативну академію, яка готувала до 300 слухачів за рік [15].

Фаховими кадрами вищої категорії українські кооперативні установи поповнювалися за рахунок випускників економічно-кооперативного факультету Українського технічно-господарського інституту при Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехословаччина) [6]. Окрім цього, у самій Польщі в міжвоєнний період була досить розвинена мережа різноманітних торговельних шкіл, у яких готували працівників для промислових і торговельних приватних, державних та кооперативних підприємств. Це були різні школи з терміном навчання від одного до чотирьох років, чоловічі, жіночі, мішані. Загалом нараховувалося близько 150 середніх шкіл, одна – вищо-середня, чотири – вищі торговельні школи. З них лише чотири були державними. У них вивчали релігію, польську та німецьку мови, історію, каліграфію, руханку, гігієну, торговельну арифметику, бухгалтерію, діловодство, торговельне листування, господарську географію, торговельну й вексельну справу, товарознавство. Програми навчання торговельних шкіл передбачали також певну кооперативну підготовку. Наприклад, економічно-торговельна школа в Кракові мала окремий кооперативний відділ. У торговельній школі в Ярославі значні обсяги годин навчального плану четвертого року навчання відводили для кооперативних дисциплін. Суто кооперативними були Міська кооперативна школа в Козеніцах і Кооперативна школа в Наленчові для підготовки кооператорів рільничих спілок [27]. З ініціативи польського Союзу споживчих кооперативів при співпраці ревізійного Союзу військових кооперативів, Союзу кооперативних працівників у кінці 1928 р. створено "Товариство середньої кооперативної школи" у Варшаві, яка почала діяти з 10 березня 1929 р. Це була постійна трирічна середня кооперативна школа, завдання якої – теоретична й практична підготовка працівників для самостійної господарської, адміністративної та організаційної роботи в кооперації [20]. Саме в цій школі переважно здобували кооперативні знання члени кооперативів, які діяли на теренах воєводства.

Єдиною школою такого типу з українською мовою навчання була Торговельна гімназія товариства "Рідна школа" у Львові, яка перейшла на відповідні навчальні плани з 1937 р. У них значне місце відводилося кооперативним дисциплінам. Кооперативною освітою опікувався спеціальний ревізор РСУК, який викладав кооперативне діловодство й організаційні основи кооперації та керував шкільним кооперативом "Чайка". Торговельна гімназія не лише давала знання, а й формувала дух майбутніх кооператорів, переконання про важливість кооперації в змаганнях за національну державність і незалежність. Провідниками цього були директор Д. Коренець, учитель І. Витанович, а також українські кооператори Ю. Павличковський, О. Луцький, К. Коберський, які часто читали спецкурси та лекції слухачам школи [4].

У другій половині 30-х років представники керівництва кооперативних об'єднань і РСУК вирішили заснувати власну українську вищу кооперативну школу. Нею став трирічний Кооперативний ліцей, який почав функціонувати з 1 жовтня 1938 р. у м. Львові. Заклад готував працівників середньої ланки кооперативних організацій, згодом для їх правління, референтів у союзних і центральних кооперативних організаціях. Після трирічного навчання студенти спрямовувалися на практику за кордоном у тамтешні навчальні заклади та підприємства. Повернувшись на батьківщину, вони практикувалися в українських кооперативних установах, писали дипломні роботи, які могли затверджуватися в Українському технічно-господарському інституті в Подєбрадах (Чехословаччина). Директором ліцею призначено І. Витановича [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, у Волинському воєводстві в другій половині 20-х – на початку 30-х років просвітницька робота стала одним із пріоритетних напрямів діяльності українських кооперативних установ. Спектр її форм упродовж досліджуваного періоду постійно розширювався, удосконалювалися засоби її проведення. Завдяки ефективній кооперативній освітній роботі відбулася вагома кристалізація національної свідомості й підвищився рівень господарської культури та знань волинян. Авангардом цієї роботи виступали українські кооперативні установи під проводом РСУК у Львові. Постійні перешкоди з боку польської влади перешкоджали реалізації величезного просвітницького потенціалу української кооперації. Втім, реальні здобутки та нагромаджений досвід праці в цій царині піднесли значення культурно-громадської діяльності кооперативів як унікального самобутнього явища в історії національної культури та суспільного розвитку українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аліман М. Просвітня і культурна діяльність споживчої кооперації (друга половина XIX – 1930 рр.) / М. Аліман // Споживча кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти : зб. наук. ст. – К., 1996. – С. 77–86.
2. Вища кооперативна освіта // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 6 жовт. – Ч. 40. – С. 7.
3. Волинь. XI чергові загальні збори уповноважених ПСК у Крем'янці на Волині // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1928. – 12 верес. – С. 3.
4. Гелей С. З історії торговельної та кооперативної освіти в Галичині / С. Гелей, Р. Пастушенко // Споживча кооперація України. Історичні та соціально-економічні аспекти : зб. наук. ст. – К. : "Вісті", 1996. – С. 93–94.
5. Державний архів Волинської області, ф. 1, оп. 2, спр. 506, арк. 7–8.
6. Економічна освіта й українська кооперація // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1935. – Ч. 42. – С. 4.
7. Жук А. Діточі кооперативи при школах на українських землях в Польщі / А. Жук // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1933. – С. 4.
8. Засідання Головного комітету організації кооператив в Луцьку // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 24 листоп. – Ч. 47. – С. 4.
9. Звідомлення з діяльності РСУК за час від 1.7.1929 р. по 30.6.1930 р. // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1931. – 17 трав. – Ч. 20–21. – С. 20.
10. Кіцера О. Кооперативна освіта (підсумки двомісячної кооперативно-освітньої праці на північно-західних землях) / О. Кіцера // Кооперативна республіка. – Львів, 1929. – Ч. 2. – С. 79–82.
11. Кооперативне навчання в Степані (Ковельського повіту) на Волині // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 14 берез. – Ч. 12. – С. 8.
12. Кооперативний курс в Ковелі на Волині // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1931. – 1 берез. – Ч. 9. – С. 9.
13. Кооперативний курс в Острозі на Волині // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 14 квіт. – Ч. 15. – С. 1.
14. Кооперативний курс волинського Селянського Кооперативного банку в Рівному 10 січня – 10 лют. 1929 р. // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 14 квіт. – Ч. 14. – С. 1.
15. Кооперативний рух в Луцькому повіті // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1928. – 2 трав. – Ч. 18. – С. 3.
16. Кооперативні курси в Горохові // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 10 берез. – Ч. 10. – С. 6.
17. Кооперативні курси в Ковелі // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 17 лют. – Ч. 7. – С. 7.
18. Кооперативні курси в Сарнах на Поліссі // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 10 лют. – Ч. 6. – С. 2.
19. Кооперативні курси в селі Забріддя Ковельського повіту // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 10 берез. – Ч. 10. – С. 6–7.
20. Кооперативно-освітня діяльність польської кооперації // Кооперативна республіка. – Львів, 1929. – Ч. 5. – С. 195.
21. Культурно-освітня діяльність кооперації // Кооперативна республіка. – Львів, 1928. – Травень. – Ч. 5. – С. 193.
22. Наша перша кооперативна школа // Кооперативна республіка. – Львів, 1938. – Ч. 9. – С. 259.
23. Островський В. Кооперація на північно-західних землях (Волинь, Полісся й Холмщина) / В. Островський // Ювілейний альманах Центросоюзу в 30-ліття. – Львів, 1931. – С. 89–105.
24. Підсумки кооперативно-освітньої праці на північно-західних землях за 1928–29 шкільний рік // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 15 верес. – Ч. 37. – С. 2–3.
25. Рада філії "Сільський господар" в Луцьку // Господарсько-кооперативний часопис. – Львів, 1929. – 17 лют. – Ч. 7. – С. 8.
26. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 126.
27. Торговельне і кооперативне шкільництво в Польщі // Кооперативна республіка. – Львів, 1929. – Ч. 7–8. – С. 257.

REFERENCES

1. Aliman, M. (1996), "Educational and cultural activities of consumer cooperative societies (second half of XIX – 1930)", *Spozhyvcha kooperatsiia. Istorychni ta sotsial'no-ekonomichni aspekty : zb. nauk. st.* [Consumer cooperation. Historical and socio-economic aspects: scientific research papers], "Visti", Kyiv, Ukraine, pp. 77–86.
2. Economic and cooperative magazine (1929), "Higher cooperative education", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Oct. 6, Part. 40, p. 7.
3. Economic and cooperative magazine (1928), "Volyn. XI annual General meeting authorized the CUC in Crements in Volyn", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Sept. 12, p. 3.
4. Helej S. and Pastushenko R. (1996), "From the history of trade and cooperative education in Galicia", *Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy. Istorychni ta sotsial'no-ekonomichni aspekty : zb. nauk. st.* [Consumer cooperation. Historical and socio-economic aspects: scientific research papers], "Visti", Kyiv, Ukraine, pp. 93–94.
5. Fund 1. Description 2. Case 506. – State Archives of Volyn region. Lutsk.
6. Economic and cooperative magazine (1935), "Economic education and the Ukrainian cooperation", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Part. 42, p. 4.
7. Zhuk A. (1933), "Children cooperatives in schools in the Ukrainian lands in Poland", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys* [Economic and cooperative magazine], Lviv, p. 4.
8. Economic and cooperative magazine (1929), "Meetings of the Main Committee of the organization of the cooperative in Lutsk", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Nov. 24, Part. 47, p. 4.
9. Economic and cooperative magazine (1931), "Report on AUUC was on 01/07/1929. – 06/30/1930 p.", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, May. 17, Part. 20–21, p. 20.
10. Kitsera O. (1929), "Cooperative education (results of two-month cooperative education in the North-Western lands)", *Kooperatyvna respublika* [Cooperative Republic], Lviv, Part 2, pp. 79–82.
11. Economic and cooperative magazine (1929), "Cooperative learning in Stepan (Kovel district) Volyn", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Mart. 14, Part. 12, p. 8.
12. Economic and cooperative magazine (1931), "The cooperative course in Kovel in Volyn", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Mart. 1, Part. 9, p. 9.

13. Economic and cooperative magazine (1929), "The cooperative course in Ostrog in Volyn", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Apr. 14, Part. 15, p. 1.
14. Economic and cooperative magazine (1929), "The Cooperative course of Volyn Farmers Cooperative Bank in exactly 10 January - 10 February. 1929", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Apr. 14, Part. 14, p. 1.
15. Economic and cooperative magazine (1928), "The cooperative movement in Lutsk district", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, May. 2, Part. 18, p. 3.
16. Economic and cooperative magazine (1929), "Cooperative courses in Gorokhov", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Mart. 10, Part. 10, p. 6.
17. Economic and cooperative magazine (1929), "Cooperative courses in Kovel", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Fabr. 17, Part. 7, p. 7.
18. Economic and cooperative magazine (1929), "Cooperative courses in Sarny in Polissia", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Fabr. 10, Part. 6, p. 2.
19. Economic and cooperative magazine (1929), "The Cooperative courses in the village Zabridyia of Kovel district", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Mart. 10, Part. 10, p. 6–7.
20. Cooperative Republic (1929), "Cooperative and educational activities of the Polish cooperation", *Kooperatyvna respublika*, Lviv, Part 5, p. 195.
21. Cooperative Republic (1928), "Cultural and educational activity of cooperation", *Kooperatyvna respublika*, Lviv, May, Part 5, p. 193.
22. Cooperative Republic (1938), "Our first cooperative school", *Kooperatyvna respublika*, Lviv, Part 9, p. 259.
23. Ostrovsky V. (1931), "Cooperation in the North-Western lands (Volyn, Polissia, and Kholmschyna)", *Yubilejnyj al'manakh Tsentrosoiuzu v 30-littia* [Jubilee almanac of the 30-year anniversary of Tsentrosoyuz], Lviv, pp. 89–105.
24. Economic and cooperative magazine (1929), "The results of the cooperative educational work in the North-Western lands of the 1928-29 academic year", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Sept. 15, Part. 37, pp. 2–3.
25. Economic and cooperative magazine (1929), "The Council of the branch of "Rural master" in Lutsk", *Hospodars'ko-kooperatyvnyj chasopys*, Lviv, Fabr. 17, Part. 7, p. 8.
26. Stuparyk. B. (1994), "*Shkil'nytstvo Halychyny (1772–1939 rr.*" [Schools in Galicia (1772-1939.)], Ivano-Frankivsk, p.126.
27. Cooperative Republic (1929), "Commercial and cooperative education in Poland", *Kooperatyvna respublika*, Lviv, Part 7–8, p. 257.